

Ducháček, Otto

Od pojmenování ke změně významu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1955, vol. 4, iss. A3, pp. [78]-94

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100235>

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

OTTO DUCHÁČEK

OD POJMENOVÁNÍ KE ZMĚNĚ VÝZNAMU

I

V dosavadních semantických pracích se nevěnovalo dosti pozornosti pojmenování jako samostatnému jevu a neuvažovalo se o jeho poměru k změně významu. Dokonce se pojmenování nových druhů výrobků, plodin, zvířat atd. s různými významovými změnami zaměňovalo. Tak na př. Nyrop, který uvádí ve své „Grammaire historique de la langue française. Tome IV: Sémantique“ příklady pojmenování jen v kapitole o vlastních jménech a jejich významovém vývoji, nevykládá je jako pojmenování, nýbrž jako metaforu (na př. *arlequin* a j.; l. c. 373), metonymií (na př. *jordan*, *fontange* atd.; l. c. 274, 292), elipsu (na př. *batiste*; l. c. 362) a pod. A. Carnoy v „La science du mot“ řadí podobné (částečně i stejné) případy pojmenování do aposemie, k níž počítá i odvozování slov, a některé případy pojmenování vykládá jako odvozování bez přípony a brachysemii (l. c. 173).

Zdá se mi, že takováto pojetí vedou k zatemnění celé otázky. Domnívám se, že je nutné jasně odlišovat pojmenování od změn významu. Pojmenování řadím k jevům, v nichž se zrcadlí život národa, tvůrce a nositele jazyka. Je totiž nerozlučně spjata s mimolinguistickými skutečnostmi, zejména s vynálezy, výrobou nových předmětů, vypěstováním nových druhů plodin, rostlin a zvířat, zřízením nových institucí atd. K pojmenování užívá se často jména místa, kde nová věc vznikla, nebo osoby, která ji vymyslela, vyráběla nebo propagovala. Podnět k pojmenování mohly zavdat, jak uvidíme z následujících dokladů a výkladů, také vlastnosti a činy osob známých z dějin, literární historie, bible nebo mythologie. K pojmenování lze užít též jména obecného v přeneseném významu, slova odvozeného nebo slova cizího.

Pokud mi je známo, nebylo také dosud nikde konstatováno, že na rozdíl od významových změn, jež bývají podvědomé a dějí se často změnou obsahové dominanty, je pojmenování — alespoň v době svého vzniku — uvědomělým myšlenkovým pochodem. Dochází k němu zejména, když vzniká něco zcela nového, na př. když bylo založeno nové město. Mnohá římská města, vznikající při nově budovaných silnicích, byla označena řadovou číslovkou, jež současně označovala vzdálenost od některého již známého města: *Quint* je 5 mil od Toulouse směrem na Carcasson, *Sixte* 6 mil od horského průsmyku jižně od Ženevského jezera, *Septèmes* 7 mil severně od Marseille cestou na Aix, *Septème* 7 mil, *Oitier* 8 mil a *Diémoz* 12 mil od Vídne cestou do Itálie. Snadno si vysvětlíme též názvy měst *Mudaizon* v Languedoc a *Muison* v Champagni. Jsou totiž v místech, kde se měnilo spřežení (*mutationem*). Žádného výkladu zajisté nepotřebují místní jména jako *Eaux-Bonnes*, *Pont-Neuf*, *Neuf-Château*, *Neuville*, *Montaigu*, *Monrouge* atd.

Že jde o pojmenování, je stejně jasné u ostatních vlastních jmen, nejen místních, ale i osobních, ať již jde o názvy podle zaměstnání, na př. *Boulanger*, *Charpentier*,

Meunier (původně v osadách, kde byl jen jeden člověk toho zaměstnání), nebo o jména upomínající na vlastnosti tělesné (*Legrand, Lebas, Lenoir, Blanc, Brun*) či duševní (*Renard*) atd.

II

Také četná jména obecná jsou původem vlastní.¹ Nový výrobek nebo zvláštní druh nějakého výrobku bývá totiž často nazván podle místa (města, vesnice, departementu, kraje a pod.), kde je vyráběn nebo kde byl vyráběn nejdříve. Mnoho místních jmen dnes označuje:

1. jídla a nápoje:

a) sýry: *brie*,² *camembert, cantal, chester, gruyère, livarot, marolles* (vyráběn v Maroilles, département du Nord), *neufchâtel, pont-l'évêque, roquefort, saint-germain*;

b) ovoce: *brignole* (sušená švestka), *calville* (jablko), *cantaloup* (meloun, vypěstovaný v zahradě papežovy vily Cantalupo), *chasselas* (hroznové víno), *mont-morency* (třešně), *valence* (pomeranč); sem by bylo možno přiřadit *pêche* „broskev“, jež ovšem nepochází přímo ze jména místního, nýbrž z adjektiva *persica*, jehož se v latině užívalo elipsou místo *persica poma* „perské jablko“;

c) zeleninu: *crécy* (druh karotky), *échalote* (druh cibule) < *eschalogne* < *Ascalon* (město v Levantě); *romaine* (druh salátu), což svým původem již není jméno města (Rome), nýbrž adjektivum od něho odvozené, které původně asi jen blíže určovalo, o jaký druh salátu jde; později se určované jméno (*laitue*) vynechávalo, protože se rozumělo samo sebou, a adjektivum nabylo funkce substantiva;

d) vína: *barsac, bergerac, bourgogne, bordeaux, cahors, chablis, champagne, frontignan, mâcon, madère, malaga, médoc, roussillon, sauternes, sherry* (anglický tvar španělského města Jerez), *xérès* (francouzský tvar jména Jerez);

e) likéry: *armagnac, calvados, cognac, curaçao*;

f) jiné: *moka, havana*;

2. předměty a věci, sloužící k odívání, a to:

a) části oděvu: *brandenbourg* (druh vojenského kabátu, pláště), *fez, jersey* (svetr) *pamama*;

b) ozdoby na oděvu: *brandenbourg* (šňůra na vojenském kabátě, prýmek, lemovka), *malines* (druh krajek), *padou* (druh polohedvábne stuhy); někdy došlo k menší hláskoslovné úpravě: *bolduc* (druh úzké stužky) je vlastně jménem holandského města Bois-le-Duc, jež Francouzi v 17.—18. st. nazývali Bolduc; někdy bylo užito přídavného jména odvozeného ze jména města: *valenciennes* (druh krajek);

c) látky: *andrinople, barège, cachemire, cheviot, cretonne* (Creton, vesnice v departementu Eure — jméno látky se stalo femininem podle *toile, étoffe, elbeuf*,

¹ Aby byl obraz využití vlastních jmen k pojmenování nových předmětů a nových druhů různých produktů i zvířat ucelený, považoval jsem v této části za nutné užít také některých dokladů ze starších prací, zvláště obou výše jmenovaných. Snažil jsem se však tyto doklady, spolu s ostatními doklady čerpanými z etymologických slovníků, seřadit přesněji, instruktivněji a v souhlase se svým pojetím pojmenování. Doplnil jsem je (podle etymologických slovníků) časovými údaji o prvních výskytech ve funkci pojmenování, jež umožňují některé závěry o době pronikání pojmenování do literatury a rozlišení pojmenování původu lidového od knižního.

Dokladový materiál pro ostatní části této práce byl čerpán jak ze slovníků, tak ze současného francouzského tisku.

² Kde se jméno výrobku neliší tvarem od vlastního jména, z něhož vzniklo, je uvedeno bez poznámky, i když se stalo v obecném významu maskulinem vlivem *fromage* (*brie, gruyère, hollandé*), *vin* (*bourgogne, champagne, madère*), *cigare* (*havana*), *chien* (*terre-neuve*) atd.

florence, frise, gaze, jersey, madapolam, madras, mayenne, nankin, oxford, perse, sedan, stamboul, tulle, ulster; sem by bylo možno přiřadit název jednoho druhu kožešiny — *astrakan*; někdy bývá název látky přejat z cizího jazyka, a proto se tvarově liší od příslušného cizího jména: *bougran* (Boukhara „Buchara“), *calicot* (z anglického Calicut „Kalkuta“ — fr. Calcutta), *guingan* (snad z Guingamp v Indii), *satín* (z arabského *zaitun*, jež je zkomolením jména čínského města Tsia-Tun, kde se satín nejdříve vyráběl; na francouzský tvar slova patrně působilo italské *setino*, v němž je zase patrná atrakce k slovu *seta* „hedvábí“), *shantung* (je téhož původu, ale bylo přežato prostřednictvím anglickým), *tabis* z *atabis* (původně se vyrábělo v bagdaském předměstí Attâbi); někdy vznikl název látky z místního jména odvozením: *cordouan* „kordobská kůže“ od Cordou „Kordoba“, *mousseline* „mušelin“ z italského *mussolina* od Mussolo „Mosul“.

3. dopravní prostředky: *berline* (vůz, který přišel do módy v Berlíně kolem r. 1670), *landau* (druh kočáru, který se nejdříve vyráběl v městě Landau), *corbillac* (loď, jezdící z Paříže do Corbeille — název lodi je tedy utvořen příponou);

4. jiné výrobky: *crémone* (druh houslí), *genève* (druh hodinek), *bougie* (svíčka, vyráběná původně z voskou dováženého z Bougie v Alžírsku), *guinée* (zlatý anglický peníz, který dal Karel II. razit z guinejského zlata), *faïence* (nádoba z města Faïenza, později emailovaná nádoba jakéhokoliv původu), *maryland* (tabák), *sevres a saxe* (druhy porcelánových výrobků). Sem by bylo možno přiřadit *baïonnette*, odvozené od Bayonne, kde se bajonety nejdříve vyráběly.

Jménem místním mohou ovšem být nazvány nejen produkty a výrobky, nýbrž i jiné věci, případně i zvířata, pocházející z příslušného města, země a pod., na př. *carrare* a *malplaquet* (druhy mramoru), *brésil* (druh dřeva), *houdon* (druh slepice), *terre-neuve* „novofundlandský pes“.

Některá města proslula znamenitostí dvou i více produktů nebo výrobků, a tak jediné slovo má dvojitý nebo i několikerý význam, na př. *damas* (Damas „Damašek“) označuje hedvábnou květovanou látku, šavli a druh švestky. Takové jméno má často i dvojitý rod, což je projevem snahy po omezení mnohovýznamnosti: *du champagne* je druh vína, *de la champagne* je druh likéru, *du hollandé* je druh sýra, *de la hollandé* je druh rybízu, brambor, porcelánu nebo plátna.

Mezi jménem místním a produktem označeným tímto jménem nemusí být vždy příčinná souvislost, jako tomu bylo u příkladů dosud uvedených. Zejména módní výrobky bývají nazývány podle místa, o němž se právě často hovoří, třebaže s ním nemají žádné souvislosti, na př. nový typ dámských dvoudílných plavek byl nazván *bikini* podle ostrova, kde byly konány pokusy s vodíkovou bombou, které vzbudily velký rozruch. Jindy tu souvislost sice je, ale jen nepodstatná nebo náhodná, na př. u nás byl typ účesu, jaký mělo několik hereček ve filmu „Řím v 11 hodin“ nazván *řím* (vedle toho i *řiman*); v tomto případě jde ovšem o pojmenování žertovné. Podobné doklady nalézáme také ve franštině: Mme de Sévigné a Voiture rozšířili užívání slova *lérída* pro posměšnou písničku, protože o tom, jak Condé marně obléhal katalánské městečko Leridu, byla složena satirická píseň. Odrhovačkám se říkalo *pont-neuf*, protože se populární písničky v Paříži prodávaly u Pont-Neuf.

Tím, že Peru přineslo svým španělským dobyvatelům velké bohatství, vysvětlíme si rčení *gagner le Pérou* „získat velké bohatství“ a *cela n'est pas le Pérou* „ne-li to tak skvělé“.

Někdy se takové pojmenování udrželo, někdy však s posunutým významem, na př. *bicoque* „barák“ bývalo dříve označení malé pevnosti a vzniklo ze jména italské obce Bicocca, u níž byli Francouzi r. 1522 poraženi. — *Boston* je název

karetní hry vynalezené tam za obležení v r. 1775 (1. doklad z r. 1805). Ještě známější bylo toto slovo jako jméno tance (1882). — *Capharnaïm*, jméno města, v němž Ježíš shromáždil zástupy lidí před domem, v němž bydlel, se stalo označením místa, kde je nahromaděno mnoho věcí bez ladu a skladu (17. st.). — *Galetas* vzniklo ze jména vysoké cañihradské věže Galata a označovalo v 14. st. obytné místnosti v nejvyšší části stavby, později podkrovní světničku. — *Lorette* „koketa, mondénní žena“ je původně názvem pro dámu z polosvěta a pro nevěstku (od 1841); nevěstky se totiž kolem r. 1840 zdržovaly ve čtvrti Notre Dame de Lorette. — *Macédoine* se užívá jednak k označení jídla z různých druhů ovoce nebo zeleniny, jednak literární péle-méle (od 1771). Tyto významy vznikly z představy, že se Macedonie skládá z různých krajů, obývaných různými národy. Bachaumont, jenž první užil *macédoine* žertovně, měl na mysli říši Alexandra macedonského. — *Mazagran* je káva s lihovinou, protože se tento nápoj pil po prvé při obléhání alžírského města Mazagran r. 1840. — *Ripaille* „žranice“ (po prvé u N. du Fail r. 1585) se vykládá z názvu zámku Ripaille v Savoie, kde prý savojský princ Amédée VIII., pozdější papež Felix V., skvěle hodoval (v 15. st.). Je to však pochybné, protože již v 12. a 13. st. nacházíme doklady na *rispaille*, jehož význam však není jasný. *Véronal* dostal od svého vynálezce toto jméno proto, že v době, kdy uvažoval o názvu, byl právě ve Veroně, a *gardénal* dostal své jméno proto, že někdo z komise radící se o názvu prohlásil, že je třeba „*gardel -nal de véronal*“ (Ulmann: *Précis de sémantique française*, str. 313).

Novému předmětu nebo novému druhu kteréhokoliv výrobku bývá často dáno jméno jeho vynálezce, výrobce nebo propagátora. Zvláště často osobní jméno (zpravidla příjmení) označuje:

1. zbraně:

a) pušky: *chassepot* (Chassepot je vyráběl od r. 1866, v armádě se jich užívalo až do r. 1874; po prvé uvedl Lafousse r. 1867), *kropatscheck* (Kropatscheck je vyráběl od 1878), *mauser*, *remington*, *winchester*;

b) jiné zbraně: *shrapnel* (po prvé u Foye r. 1827 jakožto výraz anglický; ve franštině zdomácnělo až kolem r. 1860);

2. věci sloužící k odívání: *batiste* (Baptiste vyráběl batist v Cambrai již v 13. st., ale obecným jménem je *batiste* až od 15. st.; femininem se stalo asi podle *toile* a *étouffe*.), *galuchat* (rukavičková kůže připravovaná podle Galuchata — jako technický termín od r. 1790), *gibus* (druh cylindru, vynalezený a vyráběný Gibusem — po prvé u Boista r. 1834), *godillot* („baganče“ — podle Godillota, jenž dodával armádě boty r. 1870; první písemný doklad z r. 1887; počátkem 20. století změněno v *godasse* užitím pejorativní přípony *-asse*), *macfarlane* (druh pláště vyráběného původně Mac Farlanem; převzato z angličtiny r. 1859), *mackintosh* (druh nepromokavého pláště vyráběného Skotem Mac Intoshem (1766—1843); po prvé u E. Sue r. 1842, dnes archaické), *pagnon* (druh černého sedanského sukna, na jehož výrobu dostal Pagnon patent r. 1646; v dnešním významu až od 1762), *raglan* (podle anglického výrobce Raglana; ve franštině od 1855).

Nový druh kterékoli části oděvu může být pojmenován také podle známé osoby, která ji nosila: *amadis* (úzký rukáv, jaký nosila slavná zpěvačka Amadis v 17. st.), *bolivar* (klobouk, jaký nosil Bolivar [1783—1830] — doloženo od r. 1820), *boukinkan* (čepice, jakou uvedl do módy lord Buckingham za Ludvíka XIII. [1601—1643]; doloženo od r. 1678), *cravate* (vzniklo z Croate, protože jakousi kravatu nosili první ve Francii chorvatští jezdci ve službách Ludvíka XIV.; doloženo r. 1651), *crispin* (pláštík, jaký v italských komediích nosíval sluha Crispin; od 1845), *fontange* (účes s mašlí, jaký nosila Mlle de Fontanges, milostnice

Ludvíka XIV., později též mašle v účesu nebo i na čepci; od 17. st.), *ferronière* (čelenka, neboť na obraze Leonarda da Vinci, nazývaném „La Belle Ferronière“, má zobrazená žena krásnou zlatou čelenku; od 1832), *havelock* (podle anglického generála Havelocka), *pantalon* (dlouhé kalhoty, jaké v komedii *dei arte* nosil Pantaleone; od 1651), *pépin* (familiární název pro deštník, užívaný od r. 1807, kdy herec Brunet v roli Pépina vstupoval ve vaudevillu „Romainville“ na jeviště s ohromným deštníkem), *riflard* (rovněž familiární název pro deštník, a to podle Riflardu — postavy z Picardovy komedie „La petite ville“ z r. 1801, — který chodil s ohromným deštníkem; od 1834), *roquelaure* (druh pláště, jaký nosíval a do módy uvedl vévoda Roquelaure za Ludvíka XIV.), *spencer* (krátký kabát, jež uvedl do módy lord Spencer koncem 18. st.; od 1801), *bourdalous* (střapek nebo stuha na klobouku, protože slavný kazatel Bourdalou [1632—1704] nosil klobouk ozdobený střapci; od 1701).

3. jídla a nápoje: *béchamel(le)* (omáčka, kterou prý vynalezl známý labužník markýz Louis de Béchamel v 17. st.; jako apelatívum — vedle *sauce à la Béchamel* — se vyskytuje až od 1828; miminim se stalo jistě vlivem *sauce* a pak ovšem musilo přijmout i ženskou příponu), *grog* (podle admirála Vernona, jemuž se přezdívalo Old Grog, protože nosíval šaty z hrubé látky zvané *grogam*; když r. 1740 nařídil, že rum pro námořníky se musí ředit vodou, byl tento nápoj rozmrzelými námořníky posměšně pojmenován jeho přezdívkou; v anglické literatuře je v obecném významu od r. 1770, do franštiny přešel v překladu *Voyage de Cook* r. 1785), *madeleine* (druh koláčů [od 1846], nazvaný podle znamenité kuchařky Madeleine Paulmier), *praline* (podle maršálka du Plessis-Praslina [1598—1675], jehož kuchař tento druh bonbonu vynalezl; první doklad z r. 1680), *raspail* (podle chemika Fr. V. Raspaila, podle jehož receptu se vyrábí), *sandwich* (podle náruživého hráče hraběte Sandwicha [1718—1792], který pro hru zapomínal na jídlo a jemuž proto jeho kuchař přinášel k hráčskému stolku obložené chlebičky — jídlo, které pro něho vynalezl; ve franštině od 1799);

4. knihy: *barème* „početní tabulky, sazebník, ceník“ (Fr. Barrème první uvádí početní tabulky r. 1670 ve svém díle „*Comptes faits du grand commerce*“; v dnešním významu od r. 1842), *bottin* (podle S. Bottina, prvního vydavatele pařížského adresáře), *calepin* (označovalo původně slovníky [1534], nyní zápisníky; Ambrosio Calepino [+1511] byl totiž autorem známého mnohojazyčného slovníku).

5. automobily: (*une*) *Ford*, *Citroën*, *Benz*;

6. hudební nástroje: housle *stradivarius*, *piana Erard*, *Pleyel*, *Gaveau*;

Poznámka: Zde lze uvést příležitostně označení uměleckých děl a knih jménem umělce, skladatele nebo spisovatele, na př.: *un Rembrandt splendide, c'est un Rodin, c'est du Bizet, j'ai acheté un Montaigne in quarto et deux Boileaus, j'ai lu tout Molière*.

6. jiné: *boule* nebo *bouille* (vykládaný nábytek, dělaný po vzoru slavného uměleckého truhláře Bouillea [1642—1732]; jako obetné jméno od konce 19. st.), *derby* (přejaté r. 1829 z angličtiny je jménem lorda Derbyho, jenž tento závod založil r. 1780), *eustache* („kudla“ podle prvního výrobce, nožife Eustache Duboise, který žil v 18. st. v Saint Etienne; význam „kudla“ od 1789), *guillemet* (Dauzat přijímá Ménageův výklad, že jde o jméno vynálezce úvozovek Guillemeta; jako apelatívum od 1690), *guillotine* (od 1790; podle lékaře Guillotina, který ji doporučoval; původně se jí říkalo *louisette* nebo *louison* podle lékaře Louise, který ji rovněž doporučoval), *klaxon* (původně jméno americké firmy, která první vyráběla klaxony), *macadam* (štěrkovaná cesta (1830) — podle Mac Adama (1756—1836), který první začal dělat cesty tohoto typu), *mansarde* (od 1690; podle architekta

Mansarda, jenž žil od 1598 do 1666), *massicot* (přístroj na ořezávání papíru (1877), jehož vynálezcem je G. Massiquot (1797—1870), *poubelle* (kovová schránka na odpadky, kterou 15. ledna 1884 zavedl seinský prefekt Poubelle; ještě téhož roku, patrně velmi brzy po svém zavedení, byla schránka nazývána jeho jménem), *quinquet* (druh olejové lampy (1789), kterou zkonstruoval lékárník Quinquet), *rambuteau* (návěštní sloup s veřejným záchodkem — podle seinského prefekta Rambuteaua, který je dal zavést; dnes již neexistují), *ruolz* (čínské stříbro, pozlacený nebo postříbřený koy (1850) — podle hraběte Henriho de Ruolz, který objevil novou slitinu a příslušný pracovní proces r. 1841), *stras, strass* (umělý diamant (1746), vytvořený a uvedený do módy klenotníkem Strasem v 18. století), *tilbury* (lehký kočár, koleska [1820] — podle anglického výrobce kočárů Tilburyho, který tento typ vytvořil), *voltaire* (lenoška, v jaké sedával Voltaire a v níž byl též Houdonem portretován), *wallace* (veřejné kašny v Paříži byly tak nazvány proto, že je dal zřídit anglický filantrop R. Wallace. V pařížské hantýrce od toho bylo odvozeno sloveso *wallacer* „pít vodu“), *vespasienne* („veřejný záchodek“; vyskyluje se od r. 1840 a je žertovným označením podle jména římského císaře Vespasiana, který veřejné záchodky zavedl). — Sem bychom mohli přiřadit *rugby*, jež má jméno anglické školy, kde vzniklo; ve franštině je doloženo od 1859.

Poznámka 1: České slovo *žiletka* je odvozeno od jména francouzského výrobce Gilettea, jehož jméno bylo na jeho výrobcích uvedeno. Zvláštní je, že se nestaló obecným jménem ve vlasti výrobce, nýbrž daleko za hranicemi.

Poznámka 2: Ne sice z osobního jména vlastního, ale obdobným způsobem vzniklo *pèlerine* „pláštěnka“ (od *pèlerin* „poutník“, *pèlerine* „poutnice“) a *canotier* (slaměný klobouk s plochou střechou, jaký nosivali veslaři - *canotiers*), které by ovšem bylo možno vykládat i elipsou z *chapeau de canotier*.

Je zajímavé sledovat, jak brzy se jméno vynálezce, výrobce nebo propagátora stává jménem obecným. Někdy se to stává, sotva se nová věc objeví. Na první pohled je patrné, že musíme rozeznávat dvojí přejetí vlastního jména do funkce apelativa: lidové a knižní.

Přejetí lidové nastává tam, kde se s novou a více méně nápadnou věcí dostávají do styku širší vrstvy a kdy se pojmenování poměrně rychle rozšíří, na př. u součástek oděvu (*gibus, macfarlane, mackintosh, raglan, bolivar, cravate, fontange, havelock, roquelaure, spencer*), u jídel a nápojů (*madeleine, raspail*) i jiných věcí (*botin, eustache, guillotine, louisette, louison, klaxon, macadam, quinquet, rambuteau, stras, tilbury, wallace*). Doklad na funkci apelativa z téhož roku, kdy se nová věc objevila, nalézáme u *pépin* a *poubelle*. K rychlému rozšíření může dojít z počátku třeba jen u určité vrstvy obyvatelstva, na př. u vojáků nebo u lidí určitého povolání: *chassepot* (puška vyrobena r. 1866 — název doložen r. 1867) a ostatní druhy pušek, *massicot* a *ruolz*.

I když se vlastního jména začalo užívat ve funkci obecného hned po objevení nové věci, nemusilo po delší dobu proniknout do literatury. Důvody mohly být různé. Nejčastěji to bylo tím, že se slovo cítilo jako vulgární nebo alespoň familiární, a proto nevhodné pro spisovný jazyk: *Godillots* „bagančata“ je v literatuře doloženo až r. 1887, ačkoliv je *Godillot* dodával v r. 1870 a jistě již tehdy byly tak nazývány. *Riflard* se ve významu „deštník“ objevuje po prvé r. 1834, ačkoliv tento význam musil vzniknout brzy po uvedení hry (1801), dokud byla hra v módě a *Riflard* populární. — Jindy zase zabraňovala literárnímu použití obava nebo povinná úcta k osobě vysoko postavené: *Boukinkan* žilo v ústech lidu (o lidovosti svědčí tvar) jistě již za Ludvíka XIII. (zemřel r. 1643) v době Buckinghamova pobytu v Paříži, ale literární doklad je až z r. 1678. *Sandwich* „obložený

chlebiček“ se objevuje v literatuře až 7 let po smrti Sandwichově. *Grog* je po prvé užito ve funkci apelativa r. 1770 v literatuře anglické a r. 1785 ve francouzské, ačkoliv v řeči námořníků vzniklo jistě hned r. 1740, kdy bylo jeho pití zavedeno.

Knižní přejetí do funkce apelativa může sice nastat také brzy, ale i velmi pozdě, třebaž až po staletích: *batiste* (vyráběn od 13. st. — ve funkci obecného jména od 15. st.), *pagnon* (1646—1762), *bécamel(le)* (17. stol. — 1828; zde je ovšem vývoj komplikovanější — viz výše). *Crispin* je ve významu „pláštík“ doložen až r. 1845 (Bescherelle), ačkoliv postava Crispina je ve Francii známa alespoň již od r. 1654 (Scarron). *Ferronnière* ve významu „čelenka“ se po prvé vyskytuje 5. května 1832 v *Journal des femmes*, ačkoliv obraz byl namalován kolem r. 1500. V tomto případě ovšem nezáleží na době vzniku obrazu, nýbrž na době, kdy vznikl názor, že zobrazená žena (pravděpodobně Lucrezia Crivelli, milenka Ludovica Mora) představuje milostnici Františka I., zvanou la belle Ferronnière. *Barème* se objevuje ve funkci apelativa r. 1842, ačkoliv Barrémovy početní tabulky byly vydány již r. 1670. Jméno truhláře Boulela začalo označovat vykládaný nábytek dokonce až půl druhého století po jeho smrti. *Mansarde* se objevuje jako obecné jméno po prvé 24 let po smrti svého tvůrce.

Nové pojmy a předměty nebo nové druhy předmětů, ovoce, květin atd. bývají nazývány často jménem toho, jemuž se tím chce prokázat pocta. Do této kategorie pojmenování patří *ampère* a *volte* (slavní fysikové), z názvů ovoce na př. *reine claud*e (manželka Františka I.) a hruška *napoléon*. Nejčtenější, ale mimo kruh odborníků málo známé jsou názvy tohoto druhu u různých pěstěných květin (*reine-marguerite*, druh astry), zvláště růží.

I různé jiné vztahy mezi osobou a věcí mohou způsobit, že se ta věc, hodnota atd. začne nazývat jménem osoby, s níž nějak souvisí. Zajímavý je vznik českého *král z Karl*, k němuž došlo tím, že naši předkové poznali moc Karla Velikého. Stejně vzniklo německé *Kaiser* a ruské *car* z latinského *Caesar*. — Ta souvislost mezi věcí a osobou může být třeba i zcela náhodná a bezvýznamná. Dokladem toho v češtině je *eman*, název páskovského účesu, jaký nosil Eman, jeden ze smutně proslulých „vyšehradských jezdců“, o němž se v procesu s nimi hodně hovořilo. Sem můžeme zařadit též slovo *bojkot* přejaté z angličtiny, kde vzniklo r. 1880, kdy irské obyvatelstvo přerušilo veškeré styky s bezohledným a krutým pensionovaným kapitánem Boycottem, správcem statků lorda Erne v Irsku. Ještě téhož roku přešlo toto slovo do franštiny (od něho bylo odvozeno *boycotter* r. 1880, *boycotteur* a *boycottage* r. 1889). — Ve středověké latině *brocardus* „právní zásada“ vzniklo ze jména wormského biskupa Burcharda, který v 11. století pořídil sbírku kanonického práva. Ve franštině *brocard* nabylo v 15. století významu „úsměšek“ významovou atrakcí k dialektickému *broque* „jehlice“. — *Buffalos* říkali kdysi lyonským tramvajím proto, že první trať vedla k výstavě Buffalo-Billa. — Protože se věřilo, že Lazar zemřel na malomocenství, stalo se jeho jméno ve staré franštině označením malomocných (*lasdre*). — Zajímavým případem je vznik slova *silueta*, jež bylo přejato z franštiny, kde se původně užívalo ve spojení *à la silhouette* „po způsobu Silhouetta“ (1759), což byla ironická narážka na rychlé a neuvážené rozhodování generálního kontrolora E. de Silhouette, jenž se záhy stal velmi nepopulárním. *À la silhouette* pak koncem 18. století nabylo významu „zhruba, povrchně udělaný“. Užívalo se též ve spojení *portrait à la silhouette*, místo něhož se pak začalo užívat prostého *silhouette* (po prvé uvedeno v slovníku Akademie r. 1835), od něhož bylo později odvozeno *silhouetter* (1878). Jiný výklad podává Nyrop v *Grammaire historique* IV. 377. — *Tom-pouce*, název malého

skládacích dámského deštníku, je svým původem jméno kdysi velmi populárního trpaslíka — cirkusového umělce. — V argotu polytechnické školy znamenalo *jordan* sklenku vody, protože profesor Jordan během přednášky pil. Kresba tuší bývala tam nazývána *jodot* (odvozenina *jodoter* „kreslit tuší“) podle profesora Jodota, který jí vyučoval. Modré kravatě, kterou tam zavedl generál Durand, říkali *durand*. Přídavku se říkalo *gigon* podle posluchače Gigona, který proslul stálými žádostmi o přidávky. — Jídlo z různých zbytků bylo pojmenováno *arlequin*, protože je pestré jako Harlekýnův plášť. — Druh psíka s černým čumáčkem byl nazván *carlin* (1835) podle úspěšného herce Carlo Bertinazziho (1713—1783), jenž nosil černou masku.

Jméno osobní se může stát názvem mince, na níž je portrét příslušného panovníka, na př. *louis* (17. st., razit je dal Ludvík XIII. r. 1640), *napoléon* (1823), *carlin* (1367; z italského *carlino* — Carlo byl Karel z Anjou, král neapolský), *carolin* (XVI. st., mince různých panovníků nesoucí nápis „Carolus“), *philippe* (stará španělská mince). Zde lze uvést, že název *franc* byl dán penízi (po první r. 1360 v Ordonnance royale) podle nápisu „Francorum rex“. Konečně sem patří *monnaie* z latinského *Moneta*, jež je původně příjmením Junoniným (Juno Moneta), pak však označovalo mincovnu umístěnou v jejím chrámě, později mince tam vyrobené a konečně mince vůbec.

Typy písma byly někdy nazvány podle děl, které tím typem byly první tištěny. Typ, jímž bylo vytištěno první francouzské vydání Ciceronových děl, bylo nazváno *cicero*, typ, jímž bylo vytištěno 1. vydání „Města božího“ od sv. Augustina, bylo pojmenováno *saint-augustin*.

Do zvláštní skupiny můžeme zařadit názvy, jež jsou původně jmény světců: *Crépins* „ševcovské náradí“ vzniklo z žertovného označení ševců *enfants de saint Crépin* (Crispinus — sv. Kryšpín je patronem ševců). — Nájemné kočáry byly nazvány *fiacre*; protože u nájemní kanceláře těchto kočárů byl velký obraz sv. Fiacra. — Skladiště munice na lodi se nazývá *sainte-barbe* podle patronky dělostřelců sv. Barbory (Sainte Barbe).

K této skupině je možno přiřadit také názvy věcí, jakož i pojmenování lidí charakteristických určitou vlastností podle osob známých z bible (a), mythologie (b), dějin (c) a literatury (d).

a) Přepychová hostina bývá nazývána *balthazar* podle babilonského krále Balthazara, jehož hodokvas je v bibli vylíčen. *Judas* (podle pokrytce Jidáše) bylo nazváno kukátko ve dveřích a zrcátko v okně, dovolující vidět příchozího a sám zůstat neviděn (1801). — *Moise* (Mojžíš) byl nazýván košík, do něhož bývaly ukládány malé děti (dokud nebyly dětské postýlky), protože Mojžíš byl po Nilu puštěn v košíku.

b) Titan Atlas, odsouzený za vzpuru nést nebeskou klenbu, byl zobrazen na první stránce úspěšné Mercatorovy sbírky map vydané r. 1595. To dalo podnět k pojmenování souboru map slovem *atlas*. První doklad nalézáme u Graindorgea r. 1665. — *Chimère*, jméno bájeslovné obludy, se stalo označením přeludu, jakož i určitého druhu ryb (na př. chiméra hlavatá) a také motýlů, vyznačujících se podivnými tvary. Protože Phaéton, syn Slunce, zahynul při řízení vozu svého otce, bylo jeho jména užito k označení vozataje a později k označení lehkého kočáru (1723).

c) Jména bohatstvím proslulého lydského krále Kroisa bylo užíváno k označení boháčů již v řečtině a v latině (*croesus*) a dosud v češtině (*krésus*) i ve franštině (*crésus* — od 16. st.) — Jméno španělského jesuity, kasuisty Escobara se stalo označením obratného pokrytce (*escobar*). — Ve významu „labužník“ se užívá

jména slavného římského generála (Lucia Licinia) Luculla, proslulého přepychovým životem a labužnictvím.

d) *Céladon*, hrdina Urféova románu „*Astrée*“ (1610), se stal označením sentimentálního milence (v tomto významu je ve franštině již archaismem, ale žije dosud v jiných jazycích, na př. v češtině — *seladon*), později se jím označuje jemně zelená barva (od 1617) a posléze jemně zelený porcelán a porcelánové stínidlo u lampy (19. stol.). — *Chauvin* (postava nadšeného Napoleónova vojáka ve Scribeově „*Soldat laboureur*“) se stal označením vlasteneckého vojáka a později fanatického vlastence. — *Circée* „černokvět, čarovník“ má jméno čarodějky z Homérovy „*Odyssey*“, protože je považován za čarodějný (*herbe aux sorcières*). — Milenka bývá označována slovem *dulcinée*, což je vlastně jméno vysněné dámy srdce dona Quijota. — *Espiègle* „čtverák“ vzniklo pofrancouzštěním jména z německé literatury dobře známého taškáře Eulenspiegela; román o něm byl do franštiny přeložen r. 1559 a brzy poté se *espiègle* objevuje v dnešním významu. — *Gavroche*, známý z Hugova románu „*Les misérables*“, se stal označením dítěte ulice. — *Harpagon* z Moliérova „*Lakomce*“ se stal synonymem slova *avare*. — Jménem *Lovelace*, hrdiny Richardsonova románu „*Clarisse Harlowe*“ z r. 1749, bývají nazýváni svůdníci a záletníci (od r. 1796). — *Mentor*, moudrý vychovatel Odysseova syna, se ve franštině stal označením pozorného a moudrého rádce a vůdce, v češtině však označením (malicherného) karatele, neboť na sněmu kárával své spoluobčany. (Vidíme, že si různé národy všimly různých jeho vlastností.) — *Patelin*, jméno chytráckého advokáta ze známé fabliau z 15. století, je hned od 15. století označením chytráka. — *Renard* původně vlastní jméno lišáka, jenž je hrdinou úspěšného středověkého „*Roman de Renart*“, úplně vytlačilo původní obecné jméno lišky *goupil*; slova *renard* se v této funkci užívá již v 13. st. — *Séide* se od r. 1842 užívá ve významu „fanatický přivrženec“, ale původně je to vlastní jméno propuštěnce ve Voltairově hře „*Mahomet*“ z r. 1741. — Jméno *Tartuffe* ze stejnojmenné Moliérovy hry z r. 1664 se od r. 1669 vyskytuje ve významu „pokrytec“ ve funkci apelativa.

Jméno cizího národa se může stát označením určité vrstvy či skupiny lidí, na př.: *Bohème* „Čech“ (doloženo od r. 1372) se v dnešním významu „bohém“ vyskytuje od r. 1710 (Fénelon). Odvozené *Bohémien* „Čech“ (od r. 1327) nabývá teprve v 19. století významu „cikán“, když se rozšířil názor, že cikáni pocházejí z Čech. — *Bougre* (od 1172) z vulgárně latinského *Bulgarus* „*Bulhar*“ nabylo významu „kacíř, sodomita, manichejský“, protože se rozšířil názor, že Bulhaři patří k sektě manichejských. Později se pejorativnost tohoto slova oslabovala a dnes se užívá *bougre* ve významu „chlap“, eventuálně i „chlapík“ bez jakéhokoliv pejorativního zabarvení (stalo se též citoslovcem s přibližným významem českého „hrome“). Silně pejorativní však zůstává odvozené *bougresse* „děvka“. — Slovem *Lombard* „*Lombardan*“ se ve středověku označovali finančníci, směnárníci a lichváři, protože mnoho směnárníků pocházelo z Lombardie (Italie). — *Philistin* „*Filištín*“ přijalo z argotu německých studentů (*Philister*) význam „šosák“ (1842). — *Vandale* „*Vandal*“ se užívá též ve významu přeneseném (po prvé Voltaire r. 1732), protože je z historie známo, jak Vandaloové v 5. století pustošili římskou říši. — *Juif* „žid“ nabylo významu „lichvář“, protože mnozí židé skutečně byli lichváři. Sem bychom mohli přiřadit ještě slovo *assassin* „zákeřný vrah“, jež bylo původně jménem příslušníků muslimanské sekty, kteří vraždili pod vlivem hašišu.

Vidíme, že ve všech takových případech je přenesený význam národního jména silně pejorativní. Původní význam se udržel vedle přeneseného jen u *Philistin*, *Vandale* a *Lombard* (u tohoto přenesený zase později zanikl). Výjimkou je *zouave*,

původně jméno kabylského kmene (arabsky *zwawa*), od r. 1831 název vojenských oddílů v Alžírsku, a archaické *suisse* „domovník, vrátný“ (palácovní vrátní mívali livreje shodné s uniformou švýcarských gardistů).

V uvedeném významovém zhoršení se projevuje odpor k cizím národům nebo pohrdání jimi. To se ostatně projevuje i v posměšných přezdívkách, které jsou namnoze odvozeny od slova, kterého příslušníci toho kterého cizího národa často užívají. Francouzi nazývali v 15. století Angličany *godon*, protože při klení často užívali *goddamn* („Bůh zatrat!“). Z toho pak vzniklo slovo *godan* „podvod“ (v 17. st. u Saint-Simona) a odvozením patrně *godinette* „lehká holka“ (již v 15. st.). Naopak zase Francouzi v době, kdy ovládali Neapol, byli od tamních obyvatel nazýváni *oui-oui* a od Španělů za války s Napoleonem *los didones* (podle slov *dis donc!*). — Odpor k cizím národům bychom mohli dokumentovat různými přezdívkami (*Boche*), přirovnáními (*soûl comme un Polonais*) a významovými změnami (angl. *by God* „u Boha“ — franc. *bigot* „pobožnůstkářský“).

Někdy není původ a důvod pojmenování jasný. Bývá to zejména u křestních jmen, u nichž jen zřídka lze zjistit, jak se stala apelativy.

Křestními jmény se označují zvláště:

1. zvířata a ptáci: *Fouquet*, deminutivum z franckého jména Fulco — Fouque, bylo kdysi názvem veverka, nyní mořské vlašťovky (od 1776). — *Geai* „sojka“ (od 12. st.) vzniklo patrně ze jména Gaius. — *Marcou* „macek (kocour)“ je vlastně křestní jméno Marcou (Marcoul, Marcoulf) podobně jako české *macek* (hypokoristikon k Mátěj). — *Martin* se vyskytuje hned v několika významech, a to „osel“, „medvěd“ (srovnej ruské a české *Miša* ze jména Michal) a „špaček“. Femininem *martine* se označuje králice, deminutivem *martinet* — rořejs (od 16. st.). Kromě toho byla vytvořena ještě slova složená: *martin-bon Dieu* „beruška“, *martin-chasseur* „druh vrabce“ (od 18. st.), *martin-pêcheur* „ledňáček“ (1798). — *Pierrot* „vrabec“ je zdrobnělina jména Pierre (1694),³ — *sansonnet* „špaček“ (také druh makrely) od Samson (od 1493), *charlot* „kulík“ (též „ibis“) od Charles, *jacquot* „šedý papoušek“ od Jacques. — *Margot* „straka“ je hypokoristikon k Margueritte a *colin* „vodní slípka“ (též „americká koroptev“) k Nicolas.

2. potraviny: *Charlotte* je jablkový koláč, *madeleine* druh koláčů (viz výše), hrozný, hrušek, jablek, švestek a broskví (od 17. st.) zrajících přibližně ve svátek sv. Magdaleny. *Martin-sec* označuje druh hrušek.

3. část obleku: *Charlotte* je druh dámského klobouku. *Fanchon*, někdejší hypokoristikon k *Françoise*, nabylo přes pojem „venkovanka“ (bylo to patrně jméno na venkově velmi rozšířené) významu „šátek na hlavu (jaký nosívaly venkovanky)“. — Jménem *thibaud* (Tybald) bývali označováni pastýři, a tím si vysvětlíme, že *thibaudie* označuje látku z kravských chlupů, z jaké pastýři mívali oděv.

4. jiný předmět: *Guillaume* je hoblík. *Robinet*, deminutivum od hypokoristika Robin z Robert, označuje skopce a kohoutek u vodovodu, který býval zdoben rohy skopce. — *Thomas, Jules* a *eudoxie* jsou názvy pro noční vázu. *Martinet* označuje stoupu (1315), mlat, pískový kotouč na hlazení mramoru, ruční svícník a důtky. — *Martin-bâton* je u La Fontaine označením oslaře. — Slovem *jean-nette* se označuje chůva nebo mladá (hloupá) služka, ale také křížek na krátké šňůrce, jaký původně nosívaly venkovanky (v 19. st.), kolovrátek (na předení), narcis a botanická torba. — Slovem *léontine* býval označován dvojitý řetízek

³ Vedle toho *pierrôt* „špaček“ (1834) je asi kalkem k italskému Pedrolino (typická postava z komedie del arte). Význam „špaček, kašpárek“ má též *polichinelle* (1649), vzniklé přejatím neapolského Policcenella (ital. Pulcinella), což je rovněž typická osoba italské komedie.

k dámským hodinkám. — Ve vojenském argotu *jules* je záchodová kád', *azor* (v belgické franštině *camille*) je torna, *rosalie* je bajonet. — Jinak označuje *rosalie* též druh hmyzu a v hudbě určitý druh zpěvu, který zavedla Rosalie Grétry.

Zvláštním případem je užití jména *Marianne* jako symbolu francouzské republiky. Na označení republiky vpravdě revoluční se objevilo r. 1849, když se členové zakázaných republikánských kruhů poznávali podle hesla „Connaissez-vous la mère Marianne?“, na něž se odpovídalo „Oui, elle a bu du bon vin.“ (Protože šlo o republikány revoluční, označovala se dočasně jménem *marianne* i guillotina.) Později se *Marianne* stala symbolem Francie vůbec.

Z uvedených příkladů vidíme, že se některých jmen užívá ve funkci obecných se zvláštní zálibou, takže nabyla několika významů (*charlotte*, *madeleine*, *jeannette*, *martin*). Proto bylo v zájmu srozumitelnosti původní jméno v některých významech buď zženštěno (*martine*) nebo zdrobněno (*martinet*), což se ovšem někdy stalo i při významu jediném (*jacquot*, *pierrrot* . . .), nebo k němu bylo připojeno adjektivum (*martin-sec*) nebo přístavkové substantivum (*martin-pêcheur*, *martin-chasseur*, *martin-bon Dieu*).

Ve všech uvedených příkladech jde se stanoviska genetického o pojmenování, ale některá slova dnes existují v hovorovém i spisovném jazyce jen jako jména obecná a lidé je nespojují s vlastními jmény, z nichž vznikla. Jestliže na př. u jmen *champagne*, *bourgogne*, *bordeaux*, *crécy*, *fez*, *florence* a pod. je každému jasné, že jde o produkt (víno atd.) příslušného kraje, města a pod., není to už všem stejně jasné u jmen produktů a výrobků, jež byly nazvány jménem obce malé a vzdálené, na př. *camembert*, *creton*, nebo cizí, na př. *curaçao*, *landau*, *jersey*, *bicoque*, *faïence*. Když se již původ jména necítí, přidává se někdy přívlastek, který je vzhledem k původnímu významu protismyslý, na př. *faïence anglaise*; tomu říkáme *contradictio in adiecto*. Pocit sounáležitosti ovšem zaniká zvláště brzy, když bylo cizí vlastní jméno zkomoleno, ať již přešlo z některého cizího jazyka přímo (a) nebo prostřednictvím jiného cizího jazyka (b): a) *échalotte*, *bolduc*, *bougran*, *quingan*, *galetas*, b) *sherry*, *calicot*, *satén*, *shantung*.

V těchto případech již se stanoviska současného jazyka nelze mluvit o vlastních jménech užívaných ve funkci jmen obecných, a proto tu lze již právem mluvit o změně významu.

Obdobný stav nalézáme u názvů, které jsou původem jmény osobními, ale — protože města, kraje a pod. trvají, kdežto lidé umírají — je ještě mnohem více slov, o jejichž vzniku z osobního jména nemají nefilologové nejmenšího tušení (*renard*, *bougre*, *assassin*, *sansonnet* atd.). Že jde o pojmenování, je jasné zejména u značek hudebních nástrojů (*Erard*, *Pleyel*), u zbraní, pokud se jich ještě užívá (někdy ani v tom případě ne: *shrapnel*) anebo jde-li o jména osob všeobecně známých (*Voltaire*, *Napoléon*). U jiných jmen je jejich původ z osobních jmen někomu jasný, jinému ne. To závisí na individuálních znalostech dějin a literární historie (*bolivar*, *guillotine*, *reine-claude*, *cravate*, *fontange*, *ferronière*, *crispin*, *pantalon*), různých vědních oborů (*ampère*, *volt*), bible (*balthazar*), mythologie (*dédale*) atd. U velmi mnohých jmen ví jen linguista, že pocházejí ze jména osobního, a je otázka, kolik slov, jejichž etymologie nám zůstává nejasná, je tohoto původu.

Některá obecná jména, jež jsou původem vlastní, se rozšířila nejen po celém území, kde se mluví příslušným jazykem, nýbrž pronikla i do jazyků jiných národů, při čemž často velká většina národa, jenž slovo přejímá, nemá nejmenšího tušení o existenci místa nebo osoby, o jejíž jméno tu vlastně jde. V češtině bychom ze slov tohoto druhu mohli citovat *camembert*, *roquefort*, *šalotka* (*échalotte*), *curaçao*, *gáz*, *jersey*; *ševiot* (*cheviot*), *kreton* (*cretonne*), *nankín*, *tyl*, *satén* (*satín*), *šantung*

(*shantung*), *landauer*, *fajano* (*faience*), *šrapnel*, *bajonet*, *batist*, *raglán*, *havelok*, *grog*, *pralínka* (*praline*), *stradivárky*, *sandwich*, *guillotina*, *mansarda*, *žiletka* (*Gilette*), *bojkot*, *ringle* (*reine-claude*), *silueta* (*silhouette*), *frank. fiacre*, *seládon* (*céladon*), *filištín* (v jiném významu než v němčině a ve franštině; u nás působila patrně významová atrakce k *Filip* ve rčení *mít filipa*).

Čím méně je kdo znalý zeměpisu, dějepisu, literární historie atd., tím více slov považuje za prostá apelativa. Pro někoho jimi jsou i: *moka*, *havana*, *kašmír*, *panama* atd.

III

K pojmenování nových pojmů, vynálezů, předmětů, nově poznaných zvířat, nových zřízení atd. není třeba užít vždy jen jména vlastního, jak jsme viděli dosud. Často se prostě přejme od cizího národa název současně s přejímaným předmětem, vynálezem, hodnotí, zřízením a pod. Slovo může být přejato beze změny (nehledíme-li k nepatrným a nechtěným změnám výslovnosti, kterých si přejímačící národ ani neuvědomuje), na př.:

ze španělštiny: *aviso* (1782), *caracol* (1611), *caramel* (1680), *guérilla* (1835);

z provencálštiny: *cabas* (1327), *cap* (13. stol.);

z itaštiny: *casino* (1740), *contralto* (1791), *duo* (1548), *fiasco* (1841), *impresario* (1834), *piano* (1611), *soprano* (1781), *villa* (18. st.);

z němčiny: *bock* (elisi z *Bockbier* — 1855), *kirsch(wasser)* (1775), *kobold* (1876), *quartz* (1749), (*feld*)*spath* (1753);

z angličtiny: *bluff* (1895), *box* (1717), *clown* (1823), *club* (1702), *football* (1698), *gin* (1802), *groom* (1669), *kodak* (1889), *meeting* (18. st.), *record* (1889), *reporter* (1829), *smocking* (1890), *snob* (1857), *spleen* (1745), *sport* (1828), *sportsman* (1823), *sprint* (1895), *sprinter* (1889), *steeple-chase* (1828), *sterling* (1690), *stock* (1656), *tender* (1842), *waterproof* (1775), *weekend* (1920), *whisky* (1786);

z holandštiny: *bitter* (1863), *boyer* (1690);

z ruštiny: *vodka* (konec 19. st.);

z češtiny: *polka* (1884), *robot* (1935);

z chorvatštiny: *ban* (1697);

z arabštiny: *alkali* (1509), *cheik* (1798), *coton* (12. st.), *douar* (1637; beduinská vesnice), *čakir* (1653).

V některých přejatých slovech byla provedena malá pravopisná úprava, na př.:

provencálské *berret* — *béret* (1835),

italské *acqua tinta* — *aqua-tinta* (1823);

německé *Kobalt* — *cobalt* (1723), *Zink* — *zinc* (1680), *Kümmel* — *kummel*;

anglické *box* — *boxe* (konec 17. st.), *khaki* (z hindustanštiny) — *kaki* (1898), *rum* — *rhum* (1688), *waggon* — *wagon* (1698);

holandské *dal* — *dalle* (15. st.);

arabské *hachich* — *hachisch* (1556), *imam* — *iman* (1559).

Účelem pravopisné úpravy bývá někdy snaha zachovat původní výslovnost (zvláště velká pravopisná úprava může nastat při přejetí cestou lidovou, t. j. sluchem), na př.:

španělské *anchoa* — *anchois* (16. st.), *mais* — *maïs* (1519), *sainete* — *saynète* (mezihra s hudbou a tancem — 1764);

portugalské *auto da fe* — *autodafé*, „upálení“ (1748);

italské *cipollata* — *chipolata* „cibulový salám“ (1774), *cupola* — *coupole* (1666), *opera* — *opéra* (1646), *maraschino* — *marasquin* (1739), *sèleri* — *cèleri* (1680);

německé *Gang* — *gangue* (1701), *Wermut* — *vermout* (1798);
anglické *beefsteack* — *bifeck* (1806), *roast beef* — *rosbij* (1698), *rout* — *raout* (1824);
polské *mazurka* — *mazourka* (1829; nyní se píše zase *mazurka*);
ruské *aršin* — *archine* (1723), *balalajka* — *balalaika* (konec 19. st.), *bojar* — *boyard* (1637), *bolševik* — *bolchévik*, *bolchévique* (1917), *car* — *tsar*, *tzar* (1607), *knut* — *knout* (1747), *kolchoz* — *kolchhoz*, *kozak* — *cosaque* (1632), *kulak* — *koulak*, *menševik* — *menchévik*, *mužik* — *moujik* (1872), *sovet* — *soviet*, *sovchoz* — *sovkhhoz*, *trojka* — *troika*, *udarnik* — *oudarnik*;
arabské *mamluk* — *mamelouk*, *mameluk* (1792).

Někdy dochází k úpravě přípony, aby se slovo nelišilo od domácích slov téže kategorie. Současně může nastat i úprava pravopisná. Vidíme to u slov přejatých

ze španělštiny: *castañeta* — *castagnette* (16. st.), *cedilla* — *cédille* (17. st.), *dueña* — *duègne* (1655), *guitarra* — *guitare* (1642), *infante* — *infant* (1407), *melaza* — *mélasse* (1508), *negro* — *nègre* (1516), *tomata* — *tomate* (1598);

z portugalsštiny: *marmelada* — *marmelade* (1573);

z provensálštiny: *aubada* — *arubade* (15. st.), *bastida* — *bastide* (14. st.), *caserna* — *caserne* (16. st.), *charrado* — *charade* (1770), *cigala* — *cigale* (15. st.), *soubreto* — *soubrette* (1640);

z italsštiny: *acquaforista* — *acquaforiste* (1853), *acquarella* — *aquarelle* (1791), *analfabetismo* — *analphabétisme* (počátek 20. st.), *balconè* — *balcon* (16. st.), *balletto* — *ballet* (konec 16. st.), *brigata* — *brigade* (14. st.), *cannone* — *canon* (1339), *cantata* — *cantate* (1718), *cantilena* — *cantilène* (16. st.), *cantina* — *cantine* (1680), *caricatura* — *caricature* (1762), *granito* — *granit* (1690), *maggior-domo* — *majordome* (16. st.), *mandolina* — *mandoline* (1762), *pilastro* — *pilastre* (1545), *sgraffito* — *sgrafite* (1680), *sonata* — *sonate* (1718), *sonnetto* — *sonnet* (1543), *tenore* — *ténor* (1627), *villegiatura* — *villégiature* (1761);

ruské *starosta* — *staroste*, *stachanovec* — *stakhanoviste*, *step* — *steppe* (1752);
arabské *almé* — *almée* (1813), *farda* — *farde* (19. st.), *khalifa* — *calife* (12. st.), *tassa* — *tasse* (1150);

Jindy je slovo přizpůsobeno foneticky (někdy současně i morfologicky). Toto přizpůsobení může být zcela nepatrné a přejímajícím národem třeba dokonce nevnímané. Bývá to zejména náhrada hlásky neexistující v domácím jazyce hláskou, která se přejímajcímu národu zdá akusticky nejbližší. Akustický dojem může být u různých národů různý, na př. k francouzskému *u* se nám zdá nejbližší *i*, Rusům *ju*. Fonetická úprava však nemusí být omezena na takovéto malé změny; může být větší a někdy dokonce velmi značná, zvláště když slovo nepřešlo do jazyka přímo, nýbrž prostřednictvím cizího jazyka. Uvedeme si několik příkladů na různě velké úpravy hláskové formy slov přejatých

ze španělštiny: *ayudant* — *adjudant* (1701), *incognito* (1615; — změnila se jen výslovnost), *lacayo* — *laquais* (1470);

z provensálštiny: *brugnoun* — *brugnon* (16. st.), *escaragol* — *estargot* (14. st.), *trobador* — *troubaður* (1575);

z italsštiny: *altezza* — *altesse* (16. st.), *appartamento* — *appartement* (1559), *arcata* — *arcade* (16. st.), *belvedere* — *belvédère* (1512), *cartoccio* — *cartouche* (16. st.), *posticcio* — *postiche* (1585), *ritornello* — *ritournelle* (1670), *schizzo* — *esquisse* (1611), *serenata* — *sérénade* (1556), *violoncello* — *violoncelle* (1762 — s výslovností podle pravopisu);

z němčiny: *blockhaus* (1842; mění se jen výslovnost), *eidgenossen* (druhové v pří-

saze) — *huguenots* (1850; působila patrně lidová etymologie, protože původně tak byli nazýváni ženevští vlastenci, jejichž vůdcem byl Hugues Besançon; teprve později se stává označením reformovaných), *hakenbüchse* — *arquebuse* (konec 15. st.), *landsknecht* — *lansquenet* (15. st.), *nudel* — *novilles* (1655), *sabel* (varianta k *säbel*) — *sable, sabre* (1625), alsaské *sûrkrût* — *sûrcrôte* (1755), *saurcroute* (1767), *choucroute* (1788) lidovou etymologií k *chou* a tvarovou atrakcí ke *croute, choppen* — *schope* „sklenice (piva)“ a *chopine* „(velká) sklenice, džbáněk“ (12. st.), *walzer* — *valse* (17. st.);

z angličtiny: *pudding* — *poudingue* (18. st.);

z holandštiny: *dije* — *digue* (1373), *kiel* — *quille* (1382), *lamperkijn* — *lambrequin* (15. st.);

z polštiny: *sobol* — *sable* (12. st.);

z češtiny: *haufnice* — německy *haubitze* — francouzsky *obus* (1515), *sukně* — středohornoněmecky *sukenie* — francouzsky *souquenille* (13. st.);

z arabštiny: *al-iksir* — *élixir* (13. st.), *anbar* — *ambre* (13. st.), *džubba* — *jupe* (12. st.), *amir* — *émir* (13. st.), *fallah* — *fellah* (1735), *gházja* — *razzia* (1841), *girmizi* — *cramoisi* (1315), *žasimin* — *jasmin* (15. st.), *masdjid* — španělsky *mezquita* — starofrancouzsky *mesquite* (14. st.) a italsky *moschita*, později změnou přípony *moschea*, z čehož pak francouzsky *mosquée* (1553), *soltan* — *sultan* (1549), *za'faran* — *safran* (12. st.).

Také lze pro nový pojem přejmout cizí slovo s jiným významem, než má v původní řeči. Významový posun může být různě velký, jak ukazují následující příklady:

italské *busto* „prsa“ — *buste* „poprsí“ (1549);

německé (švýc. dialekt) *bivacht* „náhradní noční hlídka“ — *bivouac* „polní tábor“, (rýnský dialekt) *kappi* „čepička“ — *képi* (vojenská čepice, zavedená r. 1809 generálem Lassalem), *hafersack* „pytel na oves“ — *havresac* „torba, tornistra“, (*eidgenossen* viz výše).

IV

Z odporu k pasivnímu přejímání cizích slov vznikají mechanické překlady cizích slov a spojení (kalky), na př. *antichambre* (1529) z italského *anticamera*. Současná franština má četné kalky z ruštiny, protože Francouzi — právě tak jako ostatní národové — nestačili vytvořit hned dostatečný počet vhodných ekvivalentů pro množství nových pojmů a skutečností socialistického a komunistického způsobu života. Takovými kalky z ruštiny jsou mimo jiné: *udarnaja brigada* — *brigade de choc*, *nadštrojka* — *superstructure*, *samokritika* — *autocritique*, *levizna* — *gauchisme*, *chvostizm* — *queuisme*, *narodnyj front* — *front national*, *zavodskij sovet* — *conseil d'entreprise*, *stennaja gazeta* — *journal mural*, *ukrepiť normu* — *durcir la norme*. Patrně z češtiny jsou kalky *protiplán* — *contre-plan* (rus. *vstrečnyj plan*) a *nadplán* — *superplan* (rus. jen v předložkové vazbě *sverch plana*).

Podle vzoru cizího jazyka je též možno vytvořit domácí slovo, jež není pouhým mechanickým překladem, na př.: *mjaškaja norma* — *norme minimisée*, *tverďaja norma* — *norme élevée*, *udarka* — *brigade de choc*, *pridavočnaja stoimost'* — *plus-value*, *zažigatel vojny* — *fauteur de guerre*, *zaščitnik mira* — *partisan de la paix*, *mirovoje dviženije* — *campagne en faveur de la paix*.

Někdy se užije pro nový pojem slova, jehož ekvivalentu se pro něj užilo v tom cizím jazyce, kde vznikl a odkud byl přejat, na př. vlivem významové změny v ruštině nastala shodná změna (semantický kalk) ve franštině (právě tak jako

v mnohých jiných jazycích) u slov: *brigade* „vojenský útvar — četa dobrovolných pracovníků“ (*brigade de houblon* „chmelová brigáda“), *cadre* „rám(ec), kádr, kmen setniny“ — *les cadres* „kádry (politické, pracovní)“, *novateur* „novotář — novátor“, *pionnier* „průkopník, zákopník — pionýr (chlapec)“, *épuration* „očista, čištění — čistka (politická)“. — Semantickým kalkem z italštiny je na př. *novelle* „novinka“ (*novella*) a *paillasse* „paňáca“ (*pagliaccio*), z němčiny *motif* „námet“ (*Motif*) a *culture* „kultura, vzdělanost“ (*Kultur*), z angličtiny *bas-bleu* „učená, pedantská žena“ (*blue-stocking*), *haut-parleur* „tlampač, amplion“ (*loud-speaker*) a *dada* „koníček (záliba)“ (*hobby-horse*; jako do franštiny *dada*, tak do němčiny *Steckenpferd* proniklo překladem románu *Tristram Shandy* od L. Sterne), ze španělštiny *goût* „vkus“ (*gusto*; stejně i v angličtině *taste* a v němčině *Geschmack* „chuť“ nabylo významu „vkus“). Četné jiné doklady semantických kalků viz v mé knize „O vzájemném vlivu tvaru a významu slov“ na str. 164—167).

Zvláštním případem užití cizího jména pro pojmenování je *gaz*. Bývalo vykládáno buď jako onomatopoické nebo jako zcela náhodný výtvar svého vynálezce — holandského fysika Van Helmonta, ale po objevení jeho deníku se zjistilo, že jde o úpravu řeckého slova *chaos*. (Ulmann: *Précis de sémantique française*, 313).

Na pojmenování — a v důsledku toho na změně významu některých slov — má svůj podíl i znalost bible, jak jsme ostatně viděli již, když jsme sledovali užití osobních jmen ve funkci obecných. — 51. žalm, mluvící o smrti, začíná slovem *miserere*. Tím si vysvětlíme, že kolika v době moru, kdy byla předzvěstí smrti, byla nazývána *miseréré* (1546), a to možná eufemisticky, spíše však žertovně (šibeniční humor). — *Talent*, označující původně určitou částku peněz, bylo užito k označení nadání vlivem biblického podobenství (sv. Matouš, 24, 14) o zakopaných talentech (pokladě). — *Beneoit* „blahoslavený“ se začalo používat ve významu „hloupý“ vlivem biblického „blahoslavení chudí duchem“.

V

Východiskem pojmenování, jehož důsledkem pak může být změna významu, však nemusí být ani jméno vlastní, ani slovo cizí. Novou věc lze pojmenovat na základě vnější podobnosti (metafora) nebo vnitřní souvislosti (metonymie, synekdocha).

Po vynalezení střelného prachu užily evropské řeči pro jeho označení svého názvu pro prach a pro jasnost k tomu dodávaly *da cannone*, *da schioppo* (v italštině), *à canon* (franština), *Schiess-* (němčina), *střelný* (čeština). Ve franštině pak bylo pro původní význam slova *poudre* přijato dialektické lotrinské *poussière*.

Starofrancouzské *mitre*, *mite* „malý kousek“ (odvozené od *mi-tailler* „rozříznouti na polovinu“) dalo kolektivní odvozeninu *mitraille* „drobné kousky, staré železo nebo měď“ a metaforicky „drobné mince“. Když se ve vojenství začalo vedle kulí užívat kartáčů (náboje, jež zasypaly nepřítel rozsekaným olovem nebo železem), nabylo *mitraille* významu „rozsekané olovo (železo)“ a utvořeno *mitrailler* „zkositi kartáčem (kulemi)“. Proto byl kulomet po svém vynalezení nazván *mitrailleuse* a samopal *mitraillette* nebo *pistolet mitrailleur*.

Když byly pro vojáky zařízeny strážní budky, byly pojmenovány *écharquette*, což do té doby označovalo hlídku-(stř. *escharguite* pochází z germánského *skar-wahta*).

Fronder „házet (střílet) prakem“ se r. 1611 začalo užívat ve významu „patřit k politickým nespokojencům“. V tomto významu prý použil *fronder* po prvé, a to posměšně, radní Bachaumont. Střílení z praků, jímž se děti bavily, bylo v té době policejně zakázáno, ale mnozí pařížští výrostci nejen neuposlechli zákazu,

ale dokonce stříleli na městskou stráž, když přišla zakročit. Se stráží se utkávali i odpůrci vlády, a protože byli z počátku slabí, zpravidla nakonec před stráží uprehli jako ti výrostci, a proto byli posměšně nazýváni *frondeurs*.

Cadet „mladší, nejmladší“ nabylo významu „kapitán, hejtman“, protože mladší synové gaskoňských šlechticů se věnovali vojenské službě a stávali se důstojníky.

Grève značí původně jen písčité nábřeží. Náměstí zbudované na písčitém nábřeží Ile de France bylo proto nazváno *Place de la grève*. Na něm se shromažďovali nezaměstnaní, hledající práci — tedy nepracující —, což zavedlo podnět k užití slova *grève* ve významu „stávka“.

Slovem *envie* „chuť“ bylo pojmenováno mateřské znaménko zřejmě vlivem lidové pověry, že neukojená přání (chuti) nastávající matky se projeví v mateřském znaménku.

Kruhovitý tvar disku způsobil, že z latinského *discus* vzniklé stfr. *dois* značí též talíř a kruhovou jídelní mísu. Když se začalo jíst u kruhového stolu, stalo se *dois* i jeho označením. Posléze se stalo ještě názvem baldachýnu, když se na ochranu před sluncem a deštěm začaly dělat baldachýny nad stoly vznešených na volném prostranství.

Slovem *fusil*, jež vzniklo (tvarovou atrakcí k italskému *fulcile*) ze staršího *foisil* „křesací kámen“, byla v 17. st. pojmenována spoušť u pušky (později synekdochou nabývá *fusil* významu „puška“).

Když lidé začali přesněji rozlišovat barvy, užili často k označení dosud nepojmenovaného barevného odstínu názvu známé květiny, ovoce a podobně, na př.: *lilas* „šeřík — bledě fialový“, *violette* „fialka“ — *violet* „fialový“, *rose* „růže — růžový“, *framboise* „malina — malinově růžový“, *orange* „pomeranč“ — *orangé* „oranžový“ (italsky *arancia* „pomeranč“ — *aranciato* „oranžový“).

Pojmenováním může být i nově odvozené slovo (*acompte*, *pétrisseur*).

VI

Z předcházejících výkladů je zřejmé, že pojmenování je uvědomělý myšlenkový pochod, způsobený mimojazykovými faktory, v němž se tedy zrcadlí život národa nebo jeho jednotlivých složek, jeho způsob odívání, stravování, myšlení (poměr k jiným národům) atd.

Viděli jsme, že k pojmenování lze užít:

1. vlastního jména, a to místního (zpravidla jméno místa, odkud příslušná věc pochází) i osobního (nejčastěji jméno vynálezce, výrobce nebo propagátora pojmenovaného předmětu),
2. cizího názvu, který se přijímá současně s přejímanou věcí, institucí atd.,
3. domácího apelativa, užitého metaforicky, metonymicky a pod.
4. slova odvozeného.

Pozorovali jsme, že přejímané pojmenování cizí, ať již jde o jméno vlastní nebo obecné, může sice být přejáto beze změny, ale zpravidla podléhá menším či větším změnám pravopisným (jejich účelem někdy bývá zachování původní výslovnosti), sémantickým, hláskoslovným a tvaroslovným, jež někdy mohou dospět až k úplnému zkomolení slova, zvláště když není slovo přejímáno přímo, nýbrž prostřednictvím jednoho nebo dokonce několika jiných jazyků.⁴

Ukázali jsme si, jak z odporu k pasivnímu přejímání cizích slov vznikají kalky,

⁴ Tvarově pozměněna mohou však být i domácí jména vlastní, zvláště, jde-li o menší osady, neznámé ve vzdálenějších krajích státu, na př. *Maroilles* — *marolles*.

sémantické kalky i slova nebo slovní spojení, tvořená sice podle cizího vzoru, ale v duchu vlastního jazyka.

Posléze jsme si všimli, že v mnohých případech původní význam, a to u jmen vlastních i obecných, byl zatemněn nebo zcela zapomenut, takže vlastně došlo ke změně významu.

ОТ НАЗВАНИЯ К ИЗМЕНЕНИЮ ЗНАЧЕНИЯ

От смысловых изменений всякого рода необходимо отличать названия изобретений, новых видов товаров, продуктов и пород животных, новых учреждений, должностей и вообще новых понятий. В обоих явлениях принципиальные отличия: смысловые изменения обычно осуществляются подсознательно, путем изменения доминанты в содержании, тогда как название — по крайней мере в момент своего образования — сознательный процесс мышления, обусловленный внеязыковыми факторами и отражающий жизнь всего народа или его отдельных слоев, способ одевания, питания, мышления, отношение к остальным народам и проч.

В наименованиях можно употребить:

1) имена собственные, а именно имена географических названий, обычно названий места происхождения данного предмета, или же собственные имена лиц, обычно имя производителя, изобретателя или распространителя;

2) иноязычное название, заимствованное одновременно с предметом, учреждениями и проч., причем первоначальное название перенимается или без изменений или с меньшими или большими изменениями орфографического, фонетического, морфологического или даже семантического порядка;

3) слово или словосочетание имеющееся в языке, но представляющее собой дословную передачу иноязычного названия (кальк) или его нового значения (семантический кальк);

4) имеющееся в языке нарицательное имя, употребленное метафорически, метонимически и т. д.;

5) производное слово.

Иногда первоначальное значение имен нарицательных, имен лиц, народов и географических названий забыто. Остается лишь новое значение, переносное, и таким образом с точки зрения современного языка данное слово следует рассматривать не как наименование, а как изменение значения.

DE LA DÉNOMINATION AU CHANGEMENT DU SENS

Des divers changements du sens des mots, il faut distinguer la dénomination, c'est-à-dire la désignation des inventions, des sortes nouvelles d'objets, de produits, de fleurs et d'animaux, des institutions, des dignités et des dignitaires nouveaux, etc., bref, la désignation de toutes les notions nouvelles. Entre les deux phénomènes, il y a une différence fondamentale: Les changements de sens sont généralement subconscients, étant souvent causés par un changement (parfois psychologique) de la dominante du contenu du mot. Au contraire, la dénomination est consciente (au moment de son origine tout au moins), étant causée par les facteurs extralinguistiques et reflétant, par conséquent, la vie du peuple, son alimentation, sa manière de s'habiller et de penser, ses antipathies envers d'autres nations, etc., etc.

Comme dénomination (soit populaire, soit savante), on peut employer:

1° un nom propre, soit un nom de localité (généralement le lieu de provenance de la chose en question), soit un nom de personne (le plus souvent le nom de l'inventeur, du producteur ou du propagateur de la chose désignée),

2° la désignation étrangère que l'on emprunte en adoptant un objet nouveau, une institution nouvelle, etc; le mot étranger peut être emprunté tel quel, mais plus fréquemment, il subit des modifications qui en affectent, plus ou moins, l'orthographe, la prononciation, l'aspect morphologique ou même la valeur sémantique.

3° un calque ou bien un calque sémantique,

4° un mot commun indigène, employé métaphoriquement, métonymiquement, etc.

5° un mot dérivé.

Il arrive que le sens primitif d'un nom commun ou propre soit oublié. L'acception nouvelle étant la seule employée, il ne s'agit plus — au point de vue de la langue actuelle — de dénomination, mais de changement du sens.